

HUKUK FELSEFESİ VE ADALETE DAİR

ALİ ÇAĞDAŞ BOZANER*

Özet: Felsefe genel olarak düşündüğümüz zaman, doğruyu bulma, ideal olana ulaşma çabasıdır. İnsanlık tarihi kadar eski olan hukukun da kendini yenileyebilmesi ve geliştirebilmesi çok önemlidir. Felsefi derinlikten ve bakış açısından yoksun bir hukukun dinamik bir yapıya kavuşması ve toplumsal beklentilere cevap verebilmesi mümkün gözükmemektedir. Mülkün temeli olan Adalet gibi soyut bir kavramın somut olarak toplum ve birey nezdinde içselleşmesi, toplumsal barış ve huzuru da beraberinde getirecektir. Hukuk felsefenin bu anlamda birleştirici ve hukuku anlamlandırıcı rolü her daim yeni ufuklar açarak, gelişen dünya ve değişen beklentilere cevap verebilmesinde saklıdır. Adalet olgusunu kaybetmiş toplumların bir arada sağlıklı bir şekilde yaşamaları ve geleceğe güvenle bakmaları söz konusu olmaz. Adil bir düzenden umudunu kesen insanların ülkemizde de olabildiği üzere kendi adaletini kendi sağlama yoluna gitmeleri ortaya çıkabilir. İşte hukuk felsefesi insani düşünme yetisini geliştirerek barışçıl yollardan “adalete” ulaşma çabasında köprü vazifesi görür. Bu yüzden hukuk felsefesi ve adalet arasında et ile tırnak kadar sıkı ve ayrılmaz bir ilişki vardır. Bu çalışmada adaletin varoluş nedenleri ortaya konularak çeşitli disiplinlerle birlikte hukuk felsefesinin adaletin tesisi üzerindeki tartışılmaz rolü örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hukuk Felsefesi, Adalet, Toplumsal Barış, Güç Kültürü, İdeal Düzen

*Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

Giriş

İnsanlar temel gereksinimlerini karşıladıktan sonra ilkçağlardan itibaren dünyaya ve varoluşa ilişkin kafa yormaya başlamışlardır. Onları diğer canlılardan ayıran düşünme yetisinin farkına varmışlardır. “Adalet” insanoğlunun belki de en çok üzerinde durduğu, felsefe tarihinin önemli kavramlarından ve oldukça zengin bir tarihsel gelişim sürecine sahiptir. (Topakkaya, 2009: 628) Felsefe tarihinden bu yana çeşitli filozoflarca çeşitli görüş ve teoriler ortaya atılmıştır. Bu kavram uzun yıllar felsefenin konu alanına girmiş ve çok tartışıla gelmiştir. 19. yüzyılda diğer sosyal bilimlerin felsefeden hızla kopmaya başlamasından sonra bu kavram sadece felsefeyi ilgilendiren bir kavram olmaktan çıkmış; başta hukuk felsefesi ve sosyolojisi olmak üzere özellikle siyasal bilimlerin uğraş alanı içinde görülmeye başlamıştır.

Felsefe insanlık tarihinde o kadar önemli bir yere sahiptir ki Montaigne bunu “Felsefenin insanlara, yaşamaya başlarken de, ölüme doğru giderken de söyleyecekleri vardır” şeklinde açıklar. İnsanın idealize ettiği ve her zaman daha iyisini istediği düzene ulaşmak için felsefenin, aslında adalet gibi bir olguyu asırlardır işleyen düşünürlerin görüşlerini anlamlandırabilmek için, hukuk felsefesinin önemi büyüktür. (Topakkaya, 2009: 97)

Adalet

Adalet nedir? Nerden ortaya çıkmış ve insanlar buna neden ihtiyaç duymuştur? Genel geçer bir adalet anlayışı mümkün müdür? Bundan yüzyıl önce tanımlanan adalet anlayışıyla bu günkü anlayış arasında bir fark var mıdır? Bir zamanlar adaletli olduğu düşünülen durumlar bu gün adaletsiz olarak tanımlanabilir mi? Ya da şöyle düşünelim toplumların ya da insanların içinde bulunduğu koşullar, kültürel, sosyolojik yapıları adaletin tanımlanmasında etkili olabilir mi?

“Sokrat bir şölen münasebetiyle dostlarını topladı ve şu soruyu ortaya attı: ‘Adalet Nedir?’ Orada bulunanlardan dört tarif geldi. Birincisi: ‘Adalet başkasına verilmesi gereken şeyi vermektir.’ Sokrat bu cevabı yanlış buldu ve açıkladı: Mesela, aklımı kaybetmiş birisinin elinden aldığınız silahı tekrar kendisine iade etmeniz adalet değildir. İkinci olarak: ‘Adalet dostlara fayda düşmanlara zarar vermektir.’ Sokrat, bunun da adalet olmadığını açıkladı: ‘İnsan bazen yanlış kötülere dost, iyilere düşman olabilir. Bu halde adalet kötülere yardım iyilere zarar verme şekline dönüşmüş olur. Üçüncü olarak: ‘Adalet; içinde en kuvvetlinin, yani hükümdarın menfaatinin bulunduğu şeydir’ denildi. Sokrat bunun da adalet olmadığını ifade ederek ‘Hükümdarlar yanlış olabilir, kanunları kendi halkının ve kendinin aleyhine çıkarabilir.’ Dördüncü ve son tarifi kendisi yaparak: ‘Adalet; karşılıklı çatışma korkusunun ortaya koyduğu kanunlardır.’ der. Bir başka ifade ile ‘Zarar vermekten ve zarara zararlı karşılık vermekten kaçınma adalettir.’ (Eliachik, 2003: 480)

Adaletle ilgili olarak; hakka saygı, başkasına zarar vermemek, kusurlu kimsenin zararı ödemesi, başkasına ait olanın verilmesi, her insana hak ettiği cezanın verilmesi, ahde vefa, eşitçe paylaşırma, onurlu yaşamak gibi tanımlar da getirilmiştir. Yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere adalet bir denklem kurma çabasıdır. Genel olarak tüm varlığın özel olarak da devletin, toplumun, dünyanın denklemini kurmaktır.

Doğada şöyle bir kural vardır. Hiçbirşey kendiliğinden ortaya çıkmaz. Her şey bir ihtiyaç sonucu ortaya çıkar. Neden-sonuç ilişkisi içinde her bir olay bir sonraki olaya zemin hazırlar. Kendisinden sonra gelen olayın nedeni olur. Tez-antitez-sentez tüm olayların temelinde vardır. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu kavram bir ideali simgelediği için bütün toplumsal olaylarda baş aktör haline gelmiş ve çeşitli akımlara yön vermiştir. Öyle ki devlet gibi bir olgunun ortaya çıkmasında “İnsan insanın kurdudur” sözünde olduğu gibi insanların kendi aralarında sağlayamadıkları bu değerın kendilerinden daha güçlü olan bir üst yapıya devretme ihtiyaçlarıyla doğmuştur. Adalet kavramı aslında tam anlamıyla adaletsizlikle varolmuştur. Çünkü adalet su hava gibi ancak yokluğu sırasında hayatiliği anlaşılan bir değerdir.

Şöyle bir dönüp insanlık tarihine baktığımızda Manga Carta gibi ilk önemli insan haklarından tutun da Amerikan’ın Bağımsızlığı, Fransız İhtilalı tüm toplumsal olaylar toplumların adalet, özgürlük arayışından ileri gelmiştir. Gerek devletlerarasındaki gerekse toplumların kendi içlerindeki savaşların birçoğu insanlığın ideali olan adalet kavramına ulaşamamasından kaynaklanmıştır. Kısacası adalet insanlar tarafından içselleştirildiği zaman toplumları bir arada tutan güçlü bir bağdır. İnsanlık tarihinden de görüldüğü üzere adaletin olmadığı toplumlar çürümeye adalete dayanmayan iktidarlarda yok olmaya mahkûmdur.

Adalet sadece kanunlarla ya da kanunların salt uygulanmasıyla sağlanabilecek bir değer değildir. Adalet kendisinden kaynaklanan ve ona dayanan tüm hareketlere meşruluk kazandıran bir varoluş sorunudur.

Mutlak adalet var mıdır? Mutlak adalet derken her yerde adil olanın aynı olması gerektiği gibi anlaşılrsa da durum öyle değildir. Adalet anlayışının değişkenlik göstermesi gayet olağandır. Değişiklik zaten modern düşüncenin içinde vardır. Belli bir alandaki ilişkiler o konumu o kavramı besleyen şartlar değiştiği zaman bakış açıları da değişir. Değişmeyen tek şey ise insanların idealize ettikleri adalet anlayışına ulaşamadıkları için güçlü olma istek ve ihtiyaçlarıdır. İnsanlık tarihinde sapandan atom bombasına kadar gelişen süreçte aynı olan tek şey insanların veya toplumların adaleti içselleştirememesinden kaynaklı korunma içgüdüsüdür. İnsanlar idealize ettiği adalet kavramından uzaklaşınca önce kendileri adil olmayı bırakmış ve çözümünü yine kendileri bulmuştur.”Silahlanma”.Burada başka bir kavram karşımıza çıkar.

Güç Kültürü

Güçlü olma ve güçlü hissetme ihtiyacı, gerektiği zaman devletin ya da doğanın sağlayamadığı adalet anlayışını kendileri tesis etme arzusu. İnsanlar “Adaletin” boşluğunu bu şekilde doldurma yoluna gitmişlerdir. Bir süre sonra bu durum nesilden nesile aktararak olağan bir boyut kazanmış, toplumsal bir kültür halinde gelmiştir. Oysa adaletin gerçekleştiği ya da gerçekleşeceğine dair inancın korunduğu toplumlarda silahlanmaya ihtiyaç yoktur. Çünkü “adaletin hâkim olduğu yerde silahların yeri yoktur”. Neden Dünya’da ve ülkemize bu denli bir silahlanma olagelmektedir yüzyıllardır. Çünkü insanlık tarihinin kanlı olayları göstermiştir ki adalet hep ulaşılacak istenen fakat bir türlü elde edilemeyen bir değerdir. İnsanlığın özlemidir. Bu yönüyle hem toplumsal hem de toplumlararası olmak üzere, Güç kültürü adalet idealinden her zaman daha ağır basmıştır.

Hukuk Felsefesi

İnsanların barış ve huzur içinde yüksek standartlı bir hayata toplumsal birlikteliğe ulaşmaları ve bunu sürdürmeleri için tarihsel süreçte ulaştıkları kazanımları temel ilke ve kurumları irdelleyen bir disiplindir. Ve hukuk fakültelerinde seçmeli ders olarak okutulan, ilkçağ filozoflarının görüşleri etrafında şekillendirip, düşünmeyi, sorgulamayı ve muhakemeyi hep ihmal etmesinden dolayı bir türlü gerçek amacına ulaşamayan bir kavramdır. Asıl odaklanması gereken noktaya uzak kalınıp sürekli geçmişe ket vurularak açıklanmaya çalışılmıştır. Bir başka eleştiri olarak “Adalet” kavramı hep hukuk felsefesinin üzerinde çalıştığı bir ideal olarak gösterile gelmişse de aslında hukukun bizzat amacını teşkil eder. Tüm Hukuk dallarının var olma nedenidir. Sadece Hukuk kuralları adaletin ayakları iken hukuk felsefesi adaletin kalbidir. Bu yönüyle üzerinde durulması gerekir. Adalet idealinin temeline konulan bu değeri statik olmaktan kurtarıp dinamik bir yapıya büründüren hukuk felsefesidir.

Toplumların yaşamsal fonksiyonlarını sağlayabilmesi ve devam ettirebilmesi açısından toplumun her kesimine adalet duygusunun verilebilmesi gerekir. Çünkü “Adalet” sadece kanunlarla ya da kanunların uygulanması ile sağlanacak bir olgu değildir. Bireyin her anlamda eşit olduğu varsayımından hareketle somut anlamda yaptığı davranışların neticesinden de sorumlu olması gerekir. Fakat burada sorun her bireyin hukuksal olarak eşit olsa da sosyolojik, kültürel yapı ve maddi refah anlamında eşit olup olmadığıdır. Örneğin farklı statüde olan insanların aynı kurallara tabi olması ne kadar adil olabilir. Ya da her bireye ait bir adalet mekanizması olamayacağına göre genel geçer tüm kurallar tam olarak adaletin sağlanmasını mümkün kılamayacaktır. Ortada gözle görülür boşluklar kalması kaçınılmazdır. Örneğin Yargıtay hukuk daireler kurulunun eski Borçlar Kanununun 19 ve 20. Maddeler ile ilgili bir içtihadı vardır. Der ki “Kanunun koyduğu bir yasak o yasakla korunmak istenen bir kimsenin aleyhine sonuç verecek şekilde yorumlanamaz”. Eski PVSK zamanında olan bir olay neticesinde ortaya çıkmış bir duruma göre 18 yaşından küçük bir kız çocuğunun bir gece kulübünde çalıştırılması ve 3 aydan fazla çalışmış olmasına rağmen parasının ödenmemesi durumu söz konusu olmuştur.” Burada eğer teknik hukukçu gözüyle bakılırsa ortada emredici hükümlere aykırı bir uygulama var, buradan kimseye bir hak, yükümlülük doğmaz yargısına varılabilir. Olay sonuçsuz kalacak denilebilir. Oysa sonrasında kanunun ruhuna ve amacına uygun olarak Hukuk Daireleri Kurulu “aleyhte yorumlanamaz” kararına varmıştır. İşte hukuk felsefesi burada devreye girmekte ve hukukçunun zihni altyapısını oluşturmaktadır. Hukuk felsefesinin temel işlevi de hukuk nosyonunun gelişmesini sağlamaktır. Aksi takdirde Nietzsche’nin dediği gibi “Yaptığınız işin felsefesini yapmazsanız teknisyen olarak kalırsınız”.

Hukuk felsefesi; Adaletle ulaşmamızı sağlamaktadır çok iddialı olaksa da en azından adaletle yaklaşmamızı sağlamaktadır denilebilir. Çünkü hukuk adaletin sadece bir parçasıdır. Adaletin bir başka parçası ise etik arayışı, kaynakların ve fırsatların hakça kullanımı, eşitlik anlayışı gibi etmenlerdir. Salt hukukçulara ve politikacılara bırakılan adalet dünyayı adil bir yer yapmaya yeter mi? Tek tek bireylerin adil olma kaygısı gütmeyen toplumlarda hukuk adalet anlayışını tatmin edemez. Aslında gerçek şu ki insanlar kendi dünyasında adil davranma sorumluluğunu umursamaz daha doğrusu düşünmez olmuştur. Hukuka uygunluk

belki daha doğru ifadeyle kanuna uygunluk konusunda çok titiz fakat dibine kadar adaletsiz toplumlar işte böyle ortaya çıkmıştır. (Babaoğlu, Adalet, 2012) Hukukun felsefesi olmadan atılan her adım yüzeysel kalmaya mecburdur. Çünkü felsefenin odak noktası olan insan kavramı ve toplumsal perde arkası hep ihmal edilmiştir.

Türkiye gibi yasamayla yürütmenin iç içe geçtiği düzenlerde, çoğunluğa dayanan her yasanın doğru olduğu anlayışı çıkarılabilir mi? Çoğunluğa dayanıyor olması o yasanın ya da kuralın adil olduğu sonucunu ortaya koyabilir mi? İnsan hakları, evrensel hukuk değerlerine dayanmayan hukuk kuralları meşru mudur? Burada bir başka sorun ortaya çıkar, insanların evrensel kurallara, insan haklarına göre adil olmayan yasalara uyması zorunlu mudur? Bu yasalara itaat edilmesi mi adalete yarar sağlar yoksa başkaldırarak gerçek adalete ulaşma çabaları mı?" Bu soruya Prof. Dr. Hayrettin Ökçesiz'in yazısındaki şu satırlar cevap olabilir: **"Haksız yasalara karşı çıkmalıyız. Yargı kararlarındaysa, haksız bile olsalar, uymalıyız. Sokrates bu her iki tutumun adaletin bir gereği olduğunu söylüyor. Yargıçların, kendisi hakkında, yasaları çiğnediği, sitenin tanrılarından başka bir tanrıya inandığı ve gençleri yoldan çıkardığı için verdikleri ölüm cezasının haksızlığını öfkeyle haykıran dostlarına, 'bir de haklı mı olsaydı!' deyiverir. Yargının kararlarına uymak adil olmalarını gerektirmiyor. Sokrates, kaçabilecekken, baldıran zehrini içmeyi, adaletin buyruğu olarak görüyor. O'nda koşulsuz itaat ancak yargı hükmünerdir. Yasalara da koşulsuz itaati salık verdiği kanısı yanlıştır.**

Yirminci Yüzyıl'da bu duruşa ayrıntılı bir destek gelir. Weimar Cumhuriyeti'nin Adalet Bakanlarından, hukuk filozofu Gustav Radbruch, 'hukuk güvenliği' uğruna 'yasa'ya verdiği önemi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ciddi biçimde gözden geçirir. Ağır bir haksızlık içeren yasalara itaat borcumuzun bulunmadığını; aksine, uymamak yükümlülüğümüzün bulunduğunu söyler.

Burada da yargı kararlarına uyulacaktır. Yargı kararı, ne denli haksız olursa olsun, toplumun kilit taşıdır. Yurttaşlar onu koşulsuz yerinde tutmaya çalışacaklardır. Bu sonuç, özellikle Hukuk Devleti düzenleri bakımından çok açıktır. Görev, hukuk topluluğundadır. Bu görev, haksız hükümlere götüren adaletsiz yasaları sorgulamak; bunların kaldırılmasına, düzeltilmesine çalışmaktır. Bunlar doğru yasalara rağmen verilmişse, bu eleştirel bakışı ve çabayı bu kez yargılama süreçlerine ve öznelerine yöneltmektir." (Ökçesiz, 2012: <http://okcesizhayrettin.blogspot.com>)

Hukuk bir neşter gibi doktorun elinde hayat verirken katilin elinde can alır. Acaba hukukta buradaki neşter örneğinde olduğu gibi kimin elindeyse ona göre şekillenen ve vazife gören bir araca dönüştürülebilir mi?

Hukuk sistemleri de ait oldukları toplumların siyasal yapısıyla doğrudan ve çok yönlü bir ilişki içerisinde dirler. Her toplumun ve dönemin temel ideolojik anlayışı ve bu anlayışın doğurduğu siyasal sistem mutlak olarak hukuk düzenini de etkiler. Kişinin hareket alanlarının sınırlarını gösterip sınırın aşılması durumunda müeyyidesini tespit eden ceza kanunları da bu etkileşimlerin de dışında kalamayacakları gibi, çoğu zaman bunun özel bir yoğunlukla yansıdığı ve yaşandığı alanı oluşturlar.

Hukuk felsefesine göre adalet iki yönlüdür. Bir kararın adil olabilmesi onun hem maddi hem de şekli anlamda adil olmasıyla mümkündür. Örneğin herhangi bir olayda sonucun doğru olması kararın adil olduğu sonucunu vermez. Çünkü adalet bir sonuç değil bir süreçtir. Maddi anlamda içerikliğe uygunluk, şekli anlamda ise bu sonuca ulaşılırken geçilen süreçlerin de adil olması durumudur. (Uygur, 2004: 30) Yani yeter ki adalet yerinin bulsun isterse kıyamet kopsun lafi adalet kavramının kendisiyle çelişmektedir. Adalet giden süreçte gidilen yolların da adil olması kaçınılmazdır. Hukuk felsefesi ve adaletle ilişkin bakış açısını geliştirebilmek için Ceza Hukukuna da bu anlamda değinmek gerekir. Çünkü adalet algısının büyük ölçüde zedelendiği, toplumun kanayan yarası haline gelen, mahiyeti ve “özgürlük” gibi adaleti tamamlayıcı değerlerin kısıtlanabilmesine ilişkin olarak çok daha hassas bir bakış açısını gerektirir.”

On iki kızgın adamı izlemeyenimiz yoktur. Tüm deliller aleyhine olduğu için mahkûm edilmeye çalışılan bir çocuğun jüride ki tek bir kişi tarafından yılmadan, yorulmadan her olayın mantık süzgecinden geçirilerek açıklanmasıyla diğer jüri üyelerini etkilemesi ve masum bir insanı mahkûm ettirmenin vicdani gazabından kurtulması anlamında yaptıklarını anlatır. Orda Herkes hukukçudur fakat sadece bir kişi önyargılarından sıyrılmış, hukuk felsefesine ve insani bakış açısına bu denli hâkimdir.”Çünkü şu kesindir ki Dünya’nın en tehlikeli yarattığı sadece hukuk bilen hukukçudur”. Neticesinde adalet yerini bulmuştur. Gerçek hayatta filmdeki kadar kolay olmasa da bu örnek adaletin ortaya çıkmasında hukuk felsefesinin rolünü net bir biçimde ortaya koyar.

Ülkemize baktığımızda durum içler acısıdır. Bırakın hukuk felsefesini insani bakış açısından yoksun kararların açtığı yaralar, adaletin çoktan bu ülkeyi terk ettiğinin açık göstergesidir. Yüzeysellik, sıkı sıkıya mevzuatçılık, felsefi bakış açısından yoksunluk, adaleti daha da önemlisi adaletin tecelli edeceğine dair inancı çoktan ortadan kaldırmıştır. Hukukun en temel ilkelerine, ilkelerin arkasında ki hukuk felsefesine riayet edilmeden atılan her adım, alınan her karar atıl olmaya yasal olsa dahi adil olmamaya mahkûmdur. İnsanların içinde bulundukları durumları dikkate almadan oluşturulan yasalar hukukla halk arasında ki bağı kopartmış, güvensizlik had safhaya ulaşmıştır.

Güncel bir örnek vermek gerekirse-fazla ayrıntıya girmeden sadece felsefi yönünü vurgulayacak olursak- şu sıralar pek tartışılan kentsel dönüşüm yasasına göre metrekaresi hesabı yapılarak her şey binalardan, tuğlalardan ibaret görülmektedir. O kadar gerçeklikten kopuk o kadar sosyolojik etmenleri yok sayan bir kanundur bu. Kentlerin sosyal ilişkilerin dışı vurumundan ibaret olduğu gerçeği yok sayılmıştır. Oraları sanki boş araziymiş gibi görüp hesaplayan bir anlayış hakim.Kentsel dönüşüm aslında insandan betona geçilen, barınma hakkı gibi birçok temel hakkı ihlal eden değişim. Aslında kanunda tek satırda geçilen o kısımlarda yaşanmışlıklar, hatıralar var, yaşayan insanlar, oynayan çocuklar, kendi içinde gelişen bir hayat var. İşte sosyal gerçeklikten kopuk insanı merkeze koymadan, şekilci, hukuk felsefesini göz ardı ederek inşa edilen bir hukuk böyle bir anlayışla çıkarılan kanunların açtığı onarılmaz yaralara açtığı bir örnektir. Türkiye’de uzun yıllardır devam eden evrensel değerleri hiçe sayan davalar ve bu davaların yürütülüş şekli “haklının güçlü olduğu değil güçlüünün haklı olduğu” sonucunu ortaya çıkarmıştır. Oysa adaletle dayanmayan güç ancak zalimlik olabilir.

İnsanlar kendilerini birer robot olarak gören tıp anlayışından uzaklaşarak insan odaklı, insan psikolojisini esas alan alternatif tıba yöneldi. Fakat insanların yönelebileceği alternatif bir hukuk yok. Olsa da bu çok tehlikeli yaklaşımları yazının başında da belirttiğim kendini adaletini kendi yaratma durumunu beraberinde getirir.

Sonuç

İnsanlığın özlemi olan “ideal düzene” insan odaklı bir düşünsel süreçle, hukukun felsefi yönü ön planda tutularak varılabilir. Felsefi anlayış durağanlığı ortadan kaldırarak gelişen değerlere göre adaletin yeniden yorumlanmasını ve içselleştirilmesini sağlar. Adalet olmadan barışçıl bir şekilde bir arada yaşamadan söz edilemez. Adaletin olmadığı yerde huzursuzluk, kargaşa, kavga ve ölümlerin olması da gayet doğaldır. Barış ve huzur içinde bir arada yaşama için Devlet anlamında “adaletli” olma, birey anlamında “adil davranma” iki önemli şarttır. Ülkemizde “Güçlünün haklı değil, haklının güçlü olduğu” bir düzen için hukuk felsefesi tarafından meşruluk kazandırılan, sağlam bir temele oturtulan adalet anlayışının yerleştirilmesi bir zorunluluktur.

KAYNAKÇA

1. Babaoğlu, H. (2012, 19 Temmuz). Sabah Gazetesi.
2. Eliaçık, R. İ. (2003). Adalet Devleti. İstanbul: Bakış Yayınları
3. Ökçesiz, H. (2012). Başkaldırmak Başını Bir Güneşe Doğru Kaldırmaktır, <http://okcesizhayrettin.blogspot.com/2012/09/baskaldirmak-basini-bir-gunese-dogru.html>, 06 Ekim 2012
4. Topakkaya, A. (2006). Bir Söylem Olarak Adalet Kavramı. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt I. Sayı 2.
5. Topakkaya, A. (2009). Aristoteles'te Adalet Kavramı. Ordu: Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt 2. Sayı 6.
6. Uygur, G. (2004). Adalet ve Hukuk Devleti. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt 53. Sayı 3.